

ZAMONAVIY TASVIRIY SAN'ATDA QALAM TASVIRNING O'RNI QANCHALIK MUHIM

**JABBAROV RUSTAM
RAVSHANOVICH**

*Nizomiy nomidagi Toshkent
Davlat pedagogika
universiteti Tasviriy san'at
kafedrasida dotsent va b.*

<https://doi.org/10.47689/>

STARS.university-pp228-232

Annotatsiya: Maqolada tasviriy san'atning turi bo'lgan grafika, ya'ni qalamtasvirning rangtasvirda tutgan o'rni beqiyosligi haqida nazariy fikr va mulohazalar hamda amaliy qo'llanilishi tahlil etiladi.

Kalit so'zlar: tasviriy san'at, tur va janr, qalamtasvir, rangtasvir, kompozitsiya, fazoviy perspektiva, bo'yoq, rang va tus, shtrix, nisbat, hajm, joylashtirish, uyg'unlik, surtma, yorug' va rang munosabatlari.

Mustaqillik yillarida, ayniqsa, so'nggi yilda tasviriy va amaliy san'atdan yoshlarga zamonaviy talablar asosida ta'lim berish sifatini oshirish, jumladan, tasviriy san'at o'qituvchilarini tayyorlash tizimini xalqaro malaka talablar asosida tashkil etish kabi ishlarga alohida e'tibor qaratildi. Ta'lim sohasida amalga oshirilgan keng qamrovli islohotlar natijasida bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarini tayyorlashning ilg'or xorijiy tajribalarga asoslangan milliy tizimi yaratildi. Shular bilan bir qatorda, tasviriy san'at o'qituvchilarini tayyorlash sifatini oshirishda kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishga oid yondashuvlarni jadallashtirish zarurati yuzaga kelmoqda.

Shu maqsadda respublikamiz hukumatining qator hujjatlari Vatanimizning har tomonlama jahon andozalari asosida rivojlanishiga qaratilmoqda. Jumladan, yoshlarga ta'lim-tarbiya berishda madaniyatimiz, qadriyatlarimiz, milliy san'atimiz namunalaridan, ota-bobolarimiz tomonidan yaratilgan va butun jahonga mashhur bo'lgan ajoyib san'at namunalaridan keng foydalanishga katta ahamiyat berilmoqda.

Ayni kunlarda hamma sohalarda bo'lgani kabi oliy ta'lim tizimida, ixtisoslashtirilgan umumiy o'rta ta'lim maktablarida ham talaygina amaliy tadbirlar amalga oshirilmoqda. Xususan, iqtidorli o'quvchilarni tayyorlashda yangi o'quv rejalar, namunaviy dasturlar tuzilmoqda.

Respublikaning turli oliy o'quv yurtlari va ilmiy tekshirish institutlarida talabalariga milliy san'at namunalarini o'qitishning ilmiy asoslangan yangi shakli, metodlari ishlab chiqilmoqda. Talabalarni badiiy jihatdan barkamol, Vatanga va milliy san'atga sadoqat ruhida tarbiyalab voyaga yetkazishda tasviriy san'at, xususan, qalamtasvir, rangtasvir, kompozitsiya fanlarining o'rni alohida ahamiyat kasb etadi. Bu esa, o'z navbatida, oliy o'quv yurti fakultetlarida, ixtisoslashtirilgan maktablarda o'qitiladigan maxsus fanlarning chuqur va asosli bo'lishini taqozo etib, pedagoglar zimmasiga yuksak vazifalarni belgilaydi.

Tasviriy san'atda rangtasvir fani ixtisoslashtirilgan maktablarda o'qitiladigan barcha fanlar qatori muhim hisoblanadi va ular orasidagi bevosita bog'liqlikni ta'minlaydi. Rangtasvirdan yetarli bilim va malakalarni egallamay turib, talaba haykalta-roshlik, xalq amaliy san'ati va boshqa fanlarni yuqori darajada o'zlashtira olmaydi.

Tasviriy faoliyatning nazariyasini muntazam o'rganish tasviriy san'at ta'limini muvaffaqiyatli o'zlashtirishning asosiy shartlaridandir. Rangtasvir qonun-qoidalarini puxta egallagan talabagina amaliy ijodda samarali shug'ullanishi mumkin. "Kimda-kim ilmni amaliyotsiz tasavvur etsa, – u bamisoli suzishga eshkaksiz chiqayotgan qayiq haydovchisidir va u hech qachon qayerga ketayotganligiga to'la ishonch hosil qila olmaydi, – deya ta'kidlagan buyuk rassom Leonardo da Vinchi. Ayniqsa rangtasvir sohasida amaliyot hamisha kuchli nazariyot bilan bog'liq holda amalga oshirishi zarur va bularsiz hech narsaga erishib bo'lmaydi".

Rangtasvir haqqoniy shaklning rangli tuzilishi qonuniyatlariga asoslangan. Rangtasvirni o'rganish – bu tekislikdagi rangli shaklning nisbatlari, konstruktiv qurilishi, hajmi, fazoviy tuzilishi usullarini izlash yo'lidir. Shularga bog'liq holda har bir talaba buyum va narsalarni perspektiva qonunlariga asoslanib, konstruktiv tuzilishi, fazoviy joylashuvi, nisbat, hajmni mukammal tasvirlay olishi zarur. Qalamtasvirda rang va tusning yaxlit bir butunlikda garmonik uyg'unlashuvi bu haqiqiy rangtasviridir.

Tasvirda qalamsurat mukammal bo'lishi lozim, aks holda turli bo'yoqlar ham od-diygina narsa va buyumning qurilishi, hajmini savodli ifodalab bermaydi. Havo perspektivasiga bog'liq holda ranglarning nozik o'zgarishini ifodalovchi, matoga berilgan rang-barang surtmalar ham, o'z-o'zidan, fazoviy kenglikni ifoda eta olmaydi. Faqat perspektiva qoidalariga to'g'ri amal qilib tasvirlangan qalamtasvirgina ranglarni yanada ham jozibali ko'rsatadi.

Agar tabiat manzarasi perspektiva qonun-qoidalariga amal qilinmay tasvirlansa, kenglikni ifodalovchi rangning o'rni ahamiyatsiz bo'lib qoladi. Rangtasvirni rassomlar shunday ta'riflaydilar: "Bu yuz foiz qalamtasvir va yuz foiz rangtasvirning bir-biriga chambarchas bog'liqligidir".

Rangtasvirning jozibali chiqishida qalamtasvirning o'rni beqiyosdir. Ammo mohir rassom qalamdan foydalanmasdan ishni bo'yoqlar bilan tasvirlashi ham mumkin. Ijodkor izlanish jarayonida rangtasvirning qalamtasvir bilan bevosita bog'liqligini his etadi. Ya'ni buyumlarning fazoviy joylashuvi, nisbatlarning aniqligi, ranglarning to'g'ri qo'yilishi, ishning bir butunlikda yakunlanishi ko'p jihatdan ijodkorga bog'liqdir. Rassom qalamtasvirni puxta o'zlashtirib olgandagina (qog'ozga to'g'ri joylashtirish, narsa va buyumlarning fazoviy joylashuvi, perspektiva qoidalariga amal qilish, nisbatlarni to'g'ri topish, ishni metodik ketma- ketlikda tushlash va h.k) rangtasvirda ko'zlangan maqsadga erishish mumkin, aks holda noaniq yechilgan qalamtasvir ishini tahlil etsak, ranglar qanchalik jozibali bo'lmasin, baribir bu ishni sifatli deb bo'lmaydi. Shuning uchun turli rassomlik maktablarining tarixiy tajribalari shundan guvohlik beradiki, ta'limning dastlabki bosqichlarida qalamtasvirni mukammal o'zlashtirish, keyingi o'rganish mashq jarayonlari uchun zamin yaratadi. Yosh rassom Eduardo Fioletti Venetsiyaga o'qishga kelganida: "Rangtasvirni mukammal egallash uchun nima qilish kerak", degan savoliga ustoz rassom Tintoretto: "Rasm chizish!" deb javob bergan. "Rassom bo'lish uchun yana qo'shimcha nimalarni maslahat berar edingiz?" degan Fiolettining qayta savoliga Tintoretto: "Rasm chizish va yana rasm chizish!" deb javob qilgan, u rasm chizish rangtasvirga nafislik va mukammallik ato etishini haq deb bilgan.

Buyuk haykaltarosh Mikelanjelo qalamtasvirda (rangtasvir, haykaltaroshlik, me'morchilikda) "har qanday ilmning ildizi va negizini ko'rgan". "Qalamtasvir doimo bizga yo'l ko'rsatib turuvchi qutb va kompas bo'lib, turli bo'yoqlar ummonlarida cho'kayotganlarga najot berish omilidir,- deya ta'kidlagan Sharl Lebrein.

Engr o'z ustaxonasining eshiklariga quyidagi so'zlarni yozgan: "Bu yerga kelgan shogirdlarga qalamtasvirni o'rgataman, ketayotganda esa ular rangtasvirning ustasi bo'lib yetishadi".

"Shunday narsa mavjudki, u hamma san'at turlarining asosi hisoblanadi, bu - qalamtasvir. Kimki qalamtasvir san'atini mukammal egallasa, u rangtasvirni ham haykaltaroshlikni ham o'zlashtira oladi", - deb aytgan rassom Karachchi. "Har qanday shaklni ajoyib nafis qiluvchi ranglar emas, balki aniq chizilgan qalamtasvir-dir", - degan Titsian. U qarigan chog'larida ham, ko'mir yoki bo'r bilan nimalarnidir tasvir etmagan kuni bo'lmagan. "Qalamtasvirga asoslanmagan rangtasvir san'at emas, balki rangli dog'larning tartibsiz yig'indisidir", - deya doim takrorlagan taniqli ijodkor V.Ye. Makovskiy. "Qalamtasvirni puxta bilmagan ijod ham qila olmaydi", - deb ta'lim bergan rassom-pedagog P.P. Chistyakov. I.Ye. Repin kunora 2-3 soat qalamtasvir bilan shug'ullangan va uni "rangtasvirning asosi"deb hisoblagan.

Taniqli ijodkor A.V. Vasnesov, P.P. Chistyakovning ta'lim berish tizimini yodga olib, "uning sevimli mashg'uloti qalamtasvir edi", deb eslaydi. A. Ashbening Myunxendagi rassom-pedagog maktabida, hattoki san'at akademiyasini tamomlaganlar ham ta'lim olar, ta'lim berish faqat qalamtasvir bo'yicha bo'lib (shaklning konstruktiv tuzilishi, tus-soya, yorug'lik munosabatlari aks etgan tasvir, grizayl), u uzoq vaqt o'tkazilgan, shuning natijasidagina shaklni konstruktiv qurish va tus munosabatlari puxta egallanib, so'ng ranglar bilan tasvirlashga o'tilgan.

Yetuk rassomlarning yaratgan asarlari shunisi bilan diqqatga sazovorki, ular kompozitsiyaning mohirona topilganligi, mavzuning dolzarbligi, issiq va sovuq ranglarning o'zaro hamohangligi bilan kishini hayratga soladi.

Mashhur rassomlarning ko'pchiligi, avvalambor, yetuk qalamtasvir ustalaridir. Bular qatoriga K.P. Bryullov, I.I. Shishkin, V.Ye. Makovskiy, V.A. Polenov, I.Ye. Repin, M.A. Vrubel, V.A. Serov, K.A. Korovin, M. Nabiev, R. Ahmedov, B. Jalolov, A. Mirzaev, A. Ikromjonov kabi mohir mo'yqalam sohiblari kiradi.

Rangtasvirda nozik plastik shaklning mavjudligi, nisbatlarining mutanosibligi, hajm, fazoviy sifatlar muhim o'rin egallaydi. Rassom naturadagi ana shu jihatlarni to'laqonli aks ettira olsagina, maqsadga muvofiq bo'ladi. Agarda bu jihatlari mavjud bo'lmasa, tasvir pala-partishlik bilan ishlangan sifatsiz ish deb baholanadi.

Rangtasvirda ranglar qalamtasvir bilan uzviy bog'lik bo'lishi zarur. Ya'ni ishni rangda boshlash uchun qalamda naturaning zarur joylarini belgilab olib, shaklning shartli chiziqlarini unutib, ranglar vositasida shakl hajmini tasvirlash darkor.

D.N. Kardovskiyning fikricha, agar biz rangtasvir bu qalamtasvirning rangda davom etishi deb aytsak, shaklning rangda talqin etilishi qalamtasvirdan boshlanadi va ijod jarayonida u bir necha marotaba to'g'rilanadi, ranglar bilan sayqallanadi. Qalamtasvir mahoratini puxta egallash, betakror rangtasvir asarlari yaratish garovidir. P.P. Konchalovskiy rangtasvirda qalamtasvirning mohiyatini ko'rib shunday yozgan: "Rangtasvirning haqiqiy usuli - bu shaklni mutlaqo aniq yetkazib berish yo'li bilan beriladigan bo'yoq surtmadir".

Haqqoniy san'atda asosiy badiiy qiyofa bu qalamtasvirdir. U jism shaklini qayta ishlab chiqadi, voqea va insonlar haqida ma'lumot beradi. Qalamtasvirda tasavvur,

kompozitsiya g'oyalari mujassamlashgan bo'ladi. Kompozitsiyaning g'oyasi, avvalo, qalamtasvir ko'rinishida paydo bo'ladi va ifoda etiladi. Hattoki haykaltarosh va me'morlarning dastlabki g'oyalari qalamtasvirdagi qoralamalardan boshlanadi.

Rassomlarda esa plastika haqidagi fikr, kompozitsiya to'g'risidagi umumiy o'ylar doimo qalamtasvirda paydo bo'ladi.

Qalamtasvir san'atining haqiqiy ustasi bo'lish va uni to'g'ri tushunish turli yo'nalishdagi rassomlarga: grafik rassom, me'morga, sahna bezakchisiga, monumentalchi rassomga va boshqalarga juda muhimdir. Agar kino yoki teatr rassomi qalamtasvir sir-asrorlarini mukammal egallamagan bo'lsa, uni haqiqiy ijodkor deb bo'lmaydi.

Hattoki, haqqoniy qalamtasvir chizish maktablarida tarbiyalangan rassomlar ham tasviriy san'atning har qaysi turi bo'yicha yaratilgan ijodiy ishining qiymatiga qarab baholanadi va qadrlanadi.

Agar bezatuvchi, rassom, pedagog yoki monumentalchi kabi ixtisosliklardagi rassom haqiqiy qalamtasvir asoslarini puxta o'rganmay turib asar yaratishni boshlasa, u dastgohli san'at asarining to'la yaratilishiga, tasvirda soxta manzaraning paydo bo'lishiga, haqiqiy inson qiyofasining to'laqonli aks etmasligiga sababchi bo'lib, tasvirlanayotgan voqea va hodisalarning asl mohiyatini to'liq ochib bera olmaydi. Shuning uchun talabalar rangtasvirda mohirona ijod qilishlari uchun quyidagi bilim va malakalarni puxta o'zlashtirmog'i lozim:

1. Kuzatuv perspektiva (ufq chizig'i, yassi jismlar va ufq chizig'i perspektivasi) elementlari. Tekisliklar bilan chegaralangan jismlarning konstruktiv va perspektiv qurilishi (kub, prizma, interer va eksterer).

2. Silindr shaklidagi jismlarning perspektiv qurilishi.

3. Geometrik shakllarda soya-yorug' munosabatlari (kub, silindr va shardagi soya-yorug'likning taqsimlanishi, havo perspektivasining elementlari).

4. Qalamtasvirda hajm, fazo va materiallikni tasvirlash usullari (turli materiallarning soya-yorug'lik xususiyati, tus munosabatlari, hajmni ko'rsatishda chiziq va "shtrix"ning o'rnini, fazo va moddiylik).

Talabalar qalamtasvirda faqat nazariy bilimlarni mustahkamlab qolmay, balki amaliy jihatdan ham katta tajribaga ega bo'lmog'i lozim: qo'yilmadagi nisbatlarni aniq topish, nozik perspektiv o'zgarishlarni seza bilish, tasvirni qog'oz yuzasida asosli-konstruktiv qurish va joylashtirish, shakl hajmini tushayotgan soya-yorug' orqali mohirona ifoda etish hamda ishni tus jihatidan yaxlit bir butunlikda yakunlashi zarur. Qo'yilmani turli ranglarda bajarish ham mas'uliyatli vazifadir, chunki rangtasvirda rang va tus munosabatlari yaxlit bir butunlikka asoslanadi. Shakl hajmini tasvirlashda tus o'rnini mohiyatini to'g'ri tushunmaslik turli chalkashliklarga olib keladi. Demak, eng muhimi, talabalarning qalamtasvirda ishni tus jihatdan yaxlit bir butunlikka erishib yakunlashi hisoblanadi. Bu esa, o'z navbatida, talabalarning rangtasvirda samarali ijod qilishlariga qulay imkon yaratadi.

Talabalarning uzluksiz mashqlari natijasida ranglardagi nozik o'zgarishlarni farqlashga, kuzatuvchanlikning rivojlanishiga, rang-baranglikni sezishga hamda tasviriy vositalarni mohirona egallashlariga zamin yaratiladi. Tajribali rassomlarning ranglavhalarini kuzatganlarida ularning nihoyatda nafis va jozibali tasvirlanganiga havas bilan qaraydilar. Shuning uchun talabalar mohirona tasvirlash malakasiga ega bo'lishlari uchun tinmay mashq qilishlari natijasida ko'zlangan maqsadga erishadilar.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Абдирасилов С., Толипов Н. "Рангтасвир". Дарслик – Т., Инновация-Зиё, 2019, 56-бет.
2. Талипов Н.Х. (2022). Тасвирий санъат машғулотида перспективани қўллашнинг аҳамияти. Бошқарув ва Этика Қоидалари онлайн илмий журнали, 2(1), 27–36.
3. Talipov N., & Talipov N. (2021). Creative technologies for the development of students' creative activity through art education. Збірник наукових праць ЛОГОС.
4. Jabbarov R., & Rasulov M. (2021). Further formation of students' creative abilities by drawing landscapes in painting. Збірник наукових праць ЛОГОС. <https://doi.org/10.36074/logos-30.04.2021.v2.09>
5. Талипов Н., & Талипов Н. (2021). Проблема исторического жанра в изобразительном искусстве: взгляд на творческую школу художника Малика Набиева. Общество и инновации, 2(4/S), 607–613. <https://doi.org/10.47689/2181-1415-vol2-iss4/S-pp607-613>.
6. Talipov N.X., & Aliev N.S. (2021). The importance of perspective in teaching art to future fine arts teachers. Asian Journal of Multidimensional Research (AJMR), 10(2), 97–103.
7. Jabbarov R. (2021). Уникальное направление, вдохновленное творчеством Камолиддина Бехзода, великого миниатюриста Восточного Возрождения. Общество и инновации, 2(5/S), 59–67. <https://doi.org/10.47689/2181-1415-vol2-iss5/S-pp59-67>
8. Талипов Н., & Талипов Н. (2021). Талабаларни бадий таълим орқали қобилиятларини ривожлантириш. Збірник наукових праць ЛОГОС.
9. Talipov Nozim Khamidovich, & Kholmurodova Fotima, Kholmurodova Zukhra. (2022). Features of art education for future fine art teachers. current research journal of pedagogics, 3(01), 33–<https://doi.org/10.37547/pedagogics-crjp-03-01-06>
10. Jabbarov R. (2019). Formation of Fine Art Skills by Teaching Students the Basics of Composition in Miniature Lessons. International Journal of Progressive Sciences and Technologies, 17(1), 285–288. DOI: <http://dx.doi.org/10.52155/ijpsat.v17.1.1424>
11. Ravshanovich J.R. (2021). Rangtasvir Taraqqiyotining Ustuvor Yo'nalishlari. Бошқарув ва Этика Қоидалари онлайн илмий журнали, 1(6), 137–148.
12. Rustam Ravshanovich J. (2021). Formation of Creative Abilities of Students by Teaching the Genre "Landscape" of Fine Arts. Spanish Journal of Society and Sustainability, 1, 1–8. Retrieved from <http://sjss.indexedresearch.org/index.php/sjss/article/view/1>.
13. Tulanova D. (2021). Imaginary line in landscape painting of Uzbekistan. Academia: An international multidisciplinary research journal, 11(2), 773–778.